

قواعد کلامی - عدل الهی

جلسه ۱

دکتر رضا برنجکار

❖ مقدمه

استاد برنجکار در ابتدای جلسه اول درس قواعد کلامی عدل، با اشاره به بحثی که در مورد معنای قاعده در ابتدای کتاب قواعد کلامی توحید بیان کرده‌اند، قاعده را حکمی کلی دانستند که دلیل برای مسائل متعددی است؛ چه در یک باب جاری شود و چه در ابواب مختلف. استاد در تفاوت شیوه طرح مباحث قواعد عدل با قواعد توحید اشاره کردند: از آنجا که کتاب‌های کلامی برای توحید قاعده ذکر نکرده بودند، به آیات و روایات مراجعه و با ابزار عقل این قواعد استخراج شد؛ ولی در باب عدل، برخی از قواعد عدل در کتاب‌های کلامی حتی با نام قاعده ذکر شده است؛ مثل قاعده حسن و قبح، قاعده لطف و قاعده اصلح. به همین دلیل در سلسله مباحث قواعد عدل الهی، سیر بحث در هر قاعده این‌گونه است:

۱- بررسی جایگاه و اهمیت قاعده؛

۲- بررسی پیشینه بحث از قاعده؛

۳- بررسی و نقد دیدگاه‌ها و تقریرات مختلف قاعده؛

۴- بیان نظر برگزیده بر پایه‌ی ادله عقلی و نقلی؛

۵- بررسی لوازم و آثار نظر منتخب.

❖ قاعده حسن و قبح

استاد در ادامه به طرح بحث قاعده حسن و قبح پرداختند ایشان متذکر شدند که این قاعده زیربنای بسیاری از مسائل و قواعد عدل الهی مثل قاعده لطف است؛ حتی نبوت، امامت و معاد بدون این قاعده قابل اثبات نیست. از این رو می‌توان قاعده‌ی حسن و قبح را پرکاربردترین قاعده‌ی کلامی دانست.

ایشان به سبک رایج متکلمان در طرح این بحث اشاره کردند که آن‌ها معمولاً حسن و قبح را به عقلی و شرعی تفکیک می‌کنند و اشاعره را پیرو حسن و قبح شرعی و امامیه و معتزله را طرفدار حسن و قبح عقلی می‌دانند. سپس اشاره کردند که به نظر می‌رسد باید سبک بحث را به گونه دیگری طرح کرد: باید در سه مقام ثبوت، اثبات و ملازمه میان حکم عقل و شرع اشاره کرد:

۱- مقام ثبوت: آیا افعال، در ذات خود و قطع نظر از امر و نهی شارع، حسن یا قبح دارد یا نه؟ (حسن و قبح ذاتی)

۲- مقام اثبات: اگر حسن و قبح ذاتی باشد، آیا عقل قدرت درک آن را دارد یا نه؟

۳- مقام ملازمه: اگر عقل حسن و قبح را درک کرد، آیا شارع نیز آن را قبول می‌کند و کشف از حکم شرعی می‌کند یا نه.

با توجه به این که فلاسفه اسلامی حسن و قبح را عقلایی و اعتباری می‌دانند، در مجموع می‌توان چهار فرض را متصور دانست:

(الف) حسن و قبح ذاتی است و عقل توان فهم آن را دارد (دیدگاه امامیه و معتزله)؛

(ب) حسن و قبح ذاتی است؛ ولی عقل آن را درک نمی‌کند (منسوب به برخی اخباریین)؛

(ج) حسن و قبح اعتبار عقلایی است (دیدگاه فلاسفه)؛

(د) حسن و قبح ذاتی نیست و به اعتبار عقلاء هم نیست؛ بلکه به اعتبار شرع است و کاشف از آن نیز امر و نهی شارع است (دیدگاه اشاعره).